

DIN ACTIVITATEA SOCIAL-POLITICĂ A LUI SPIRU C. HARET

I. SCURTU

La mai bine de o jumătate de secol de la moartea sa, Spiru C. Haret ni se prezintă ca una dintre cele mai fecunde și complexe personalități din istoria modernă a României. Savant de prestigiu mondial, eminent organizator al învățământului modern românesc, animator cultural, fruntaș al vieții politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, Spiru C. Haret a lăsat în urma sa o vastă operă, care-și așteaptă încă revalorificarea¹.

În studiul de față ne vom ocupa doar de o latură a activității lui Spiru C. Haret, cea social-politică, din care vom evidenția preocuparea sa pentru

¹ Despre diversele aspecte ale vieții și activității lui Spiru C. Haret s-au scris mai multe lucrări, dintre care cităm: I. Arghirescu, *Spiru C. Haret*, București, 1915; I. Simionescu, *Spiru C. Haret*, București, 1925; M. Nicolescu, *Spiru Haret, pedagog național*, București, 1932; A. Lupu-Antonescu, *Spiru C. Haret*, București, 1933; P. Gîrboviceanu, *Spiru C. Haret. Pentru 20 de ani de la moartea sa*, București, 1933; Econom D. Furtună, *Știri nouă despre Spiru C. Haret*, București, 1937. Cel mai profund cunoscător al operei lui Spiru C. Haret și care ani în șir a muncit cu rîvnă pentru valorificarea personalității fostului său superior a fost Gh. Adamescu, care, în anii 1934—1938, făcînd parte din comitetul pentru ridicarea monumentului lui Spiru C. Haret, a editat, în 11 volume, *Operele lui Spiru C. Haret*. De asemenea, Gh. Adamescu ne-a lăsat și o valoroasă lucrare intitulată *Viața și activitatea lui Spiru C. Haret*, București, 1936.

În istoriografia marxistă nu a apărut pînă în prezent o lucrare de sinteză care să definească cu profunzime și obiectivitate locul lui Spiru C. Haret în istoria social-politică a României moderne. Unele aspecte ale activității sale au fost abordate în studiul profesorului V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România*, publicat în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, Edit. Acad. R.P.R., 1957, în lucrarea lui D. Hurzeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România (1904—1906)*, Edit. științifică, București, 1961, în *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Edit. Academiei, București, 1967, și în *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967. Un amplu și valoros studiu consacrat lui Spiru C. Haret a publicat Stanciu Stoian, *Spiru Haret și politica sa școlară și socială în legătură cu răscoalele țărănești din 1907*, apărut în volumul *Învățătorii și răscoala din 1907*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1958. În anul 1966 sociologul Achim Mihai a publicat în numărul 6 al „Revistei de filozofie” articolul *Sociologia lui Spiru Haret*. Referiri la activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret se găsesc și în alte studii și articole tratînd probleme ale istoriei României moderne.

îmbunătățirea situației culturale, economice și politice a țărănimii, contribuția sa la pregătirea condițiilor organizării acesteia într-un partid propriu.

Sesizînd că problema socială fundamentală a României era cea agrară, Spiru C. Haret s-a angajat într-o tenace luptă politică orientată spre sublinierea acuității „chestiei țărănești“, s-a străduit să găsească soluții care să ducă la rezolvarea acesteia, a inițiat și a sprijinit o serie de acțiuni concrete în vederea îmbunătățirii situației țărănimii.

După mai multe ezitări și îndelungi studii, Spiru C. Haret — influențat de ideile poporaniste și iluministe — a elaborat un sistem propriu de „rezolvare“ a problemei agrare. Esența acestui sistem consta din ridicarea culturală a țărănimii prin școală și înstărirea ei economică prin cooperative. În concepția sa, rolul determinant în rezolvarea problemei țărănești revenea învățătorilor. Așa cum sublinia o recentă lucrare, pentru Spiru C. Haret „lupta de pe pozițiile poporanismului iluminist, activitatea obștească și culturală a învățătorilor constituiau instrumentele esențiale în îmbunătățirea nivelului moral și material al țărănimii“². În calitate de ministru al instrucțiunii, Spiru C. Haret a încurajat și a dat o largă extindere muncii învățătorilor cunoscută sub numele de activitate extrașcolară, consacrată ridicării culturale, morale și economice a țărănimii.

Activitatea extrașcolară nu a fost o creație a lui Spiru C. Haret. Ea datează din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd învățătorii — în mod izolat — începeau să se manifeste ca factori sociali deosebit de activi în lumea satelor. Meritul lui Spiru C. Haret constă în înțelegerea utilității unei asemenea activități și, în calitate de fruntaș al unui partid politic de guvernămînt și de ministru al instrucțiunii, de o a fi încurajat, dîndu-i un cadru mai organizat și țeluri mai precise.

Încă din vremea cînd ocupa pentru prima oară postul de ministru al instrucțiunii (1897—1899), Spiru C. Haret — fără a manifesta o simpatie specială pentru activitatea extrașcolară ce se dezvoltă în mod spontan — a luat unele măsuri care prefigurau tumultuoasa activitate de după anul 1900. Astfel, în august 1898 a semnat o circulară către revizorii școlari prin care le cerea să îndemne pe învățători să țină conferințe contra alcoolismului³, iar în noiembrie 1898 a publicat decizia de înființare a 320 de biblioteci populare pe lingă școlile satești⁴. În anul 1899 solicita prefectii de județe și revizorii școlari să sprijine crearea de cantine școlare la sate⁵ și propunea decorarea învățătorului Gr. Rădulescu din comuna Bezdead (județul Dîmbovița) pentru că a înființat din proprie inițiativă o cooperativă satească⁶. În scrisoarea de felicitare adresată de ministrul instrucțiunii învățătorului proas-

² *Marca răscoală a țăranilor din 1907*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 656.

³ *Circulara din august 1898 către revizorii școlari*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, Edit. Cartea românească, f.a., p. 287—289.

⁴ *Deciziunea nr. 78677 din 25 noiembrie 1898*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 307—308.

⁵ *Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 312—313.

⁶ *Raport la Rege pentru a se acorda „Răsplata muncii“ învățătorului Gr. Rădulescu*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 314—315.

păt decorat găsim elemente ale noii concepții care începuse să-și facă loc în mintea lui Spiru C. Haret: „D-voastră ați înțeles adevăratul caracter al misiunii ce aveți. Învățătorul într-un sat nu trebuie să fie numai învățător al copiilor, el trebuie să fie în același timp și sfătuitoarea bun și luminat al sătenilor, pilduitorul lor la cele bune și folositoare pentru dinșii”⁷. Dînd un exemplu personal în acest sens, Spiru C. Haret a editat, începînd din octombrie 1897, revista „Albina” cu scopul de „a răspîndi, într-o limbă cît se poate mai populară, tot felul de cunoștințe folositoare”⁸ țăranilor.

În zilele de 1—3 iulie 1900 s-a ținut la București un congres al membrilor corpului didactic primar urban și rural din România, care a hotărît înființarea *Ligii învățămîntului*, al cărei scop era de a răspîndi cultura în popor prin înființarea de școli de adulți, biblioteci rurale, coruri sătești, organizarea de serbări populare, precum și întemeierea de societăți de producție, consumație și credit, care să contribuie la înstărirea economică a țăranimii.

Participînd la congres în calitate de membru de onoare al Societății institutorilor, Spiru C. Haret și-a însușit programul noii organizații, punîndu-și semnătura pe actul de naștere al Ligii învățămîntului⁹. Mai mult decît atît, în numărul 7—8 din august-septembrie 1900 al revistei „Convorbiri didactice”, Spiru C. Haret publică un amplu studiu intitulat *Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului*, prin care fundamentează, din punct de vedere teoretic, rolul activității extrașcolare. Acest studiu este deosebit de semnificativ pentru definirea concepției social-politice a lui Spiru C. Haret, constituind în același timp un punct de cotitură în activitatea sa consacrată progresului societății românești.

Arătînd că, după realizarea statului național român, s-au obținut succese însemnate în toate domeniile de activitate, Spiru C. Haret ținea să precizeze: „Ar fi o ingratură de a nu recunoaște și prețui rezultatele dobîndite; dar ar fi o greșală mare de a nu vedea în același timp și umbrele tabloului”¹⁰. Evidențiind și analizînd aceste „umbre”, Spiru C. Haret își propunea să găsească soluții rezonabile pentru înlăturarea lor.

Una din marile carențe ale timpului său era, după părerea sa, aceea că „diversele păături ale societății românești nu au fost atinse în mod egal de binefacerea noii stări de lucruri, inaugurată mai cu seamă prin mișcarea (revoluția — *n.n.*) de la 1848”¹¹. Principala vină revenea, după convingerea lui Spiru C. Haret, cercurilor conducătoare, care au neglijat marea masă a poporului, lăsînd-o în întuneric, departe de binefacerea civilizației și culturii. Clasele conducătoare s-au îngrijit doar de crearea unui larg aparat de represiune și exploatare a țăranimii. Din această cauză, poporul român „nu cunoaște pe

⁷ Adresă către învățătorul Gr. Rădulescu, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I. p. 315.

⁸ Spiru C. Haret, *Raport adresat M.S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, București, 1903, p. 159.

⁹ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, Edit. Cartea românească (f. a), p. 313 (introducere semnată de Gh. Adamescu).

¹⁰ *Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului*, în „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7—8 din aug. — sept., p. 232.

¹¹ *Ibidem*, p. 236.

cei ce pretind că-i vor binele, decît sub forma de prefect, subprefect, primar sau vătășel, toți aceștia înarmați cu legi represive și cu putere de a-l pedepsi, de multe ori pentru lucruri de care nici nu-și dă seama" ¹². Dintre toate păturile sociale, opinează Spiru C. Haret, țărănimea „este aceea care a fost mai puțin atinsă de mișcarea noastră de regenerare națională” ¹³.

Subliniind că tăria unui stat este direct proporțională cu participarea cetățenilor la treburile obștești, Spiru C. Haret considera că menținerea țărănimii — majoritatea covârșitoare a populației României — într-o stare de înapoiere culturală, economică și politică nu mai putea dura, fără a se periclita însăși ființa națională a statului român. De aceea el considera ca o datorie fundamentală a tuturor oamenilor luminați „de a lucra pe cît pot pentru binele comun” ¹⁴, pentru emanciparea țărănimii.

Pentru recuperarea timpului pierdut și ridicarea țărănimii la nivelul cerut de vremea în care trăia, Spiru C. Haret considera că trebuie folosite toate mijloacele, toate inițiativele pozitive și toate forțele capabile să-și aducă contribuția la emanciparea economică, culturală și politică a țărănimii. Dar ridicarea nivelului moral, material și politic al țărănimii, fiind o operă deosebit de vastă și grea, impunea, după convingerea lui Spiru C. Haret, găsirea unei forțe organizate, dispunînd de cadre numeroase, capabile să desfășoare o muncă continuă, tenace. O asemenea forță era corpul didactic rural, deoarece „el este cel mai numeros; membrii lui sînt răspîndiți pe toată întinderea țării, pînă la unghiurile cele mai ascunse și mai depărtate. Întocmai ca rădăcinile unui arbore puternic, corpul didactic își întinde ramificațiile peste tot, pătrunzînd în toate păturile națiunii și confundîndu-se cu dinsele, și acest neprețuit avantaj singur el îl are” ¹⁵. După părerea lui Spiru C. Haret, învățătorii aveau de îndeplinit în același timp o operă culturală și una economică: „Cele dintâi și cele mai energice stăruințe trebuie puse pentru îmbunătățirea soartei materiale a țăranului; aș putea chiar zice că această grijă trebuie să primeze pe aceea a îmbunătățirii stării lui culturale, deși în realitate una nu merge fără cealaltă” ¹⁶.

Așa cum sublinia el, „asociația între săteni va trebui să fie una din principalele ținte ale învățătorilor” ¹⁷. Aceste asociații urmau să faciliteze țăranilor cumpărarea de mașini și unelte, vînzarea produselor agricole, procurarea de credite, luarea în arendă de moșii.

O îndatorire principală a învățătorilor era de a se ocupa de starea fizică și morală a țărănimii, de a combate alcoolismul, a răspîndi cunoștințele de igienă și a preveni bolile molipsitoare. Un loc însemnat trebuia să-l ocupe preocuparea pentru ridicarea nivelului cultural al țărănimii, micșorarea numărului neștiutorilor de carte, îndrumarea acestora spre școlile de adulți,

¹² Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului, în „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7 — 8 din aug. — sept. p. 236 — 237.

¹³ *Ibidem*, p. 241.

¹⁴ *Ibidem*, p. 237.

¹⁵ *Ibidem*, p. 237 — 238.

¹⁶ *Ibidem*, p. 245.

¹⁷ *Ibidem*, p. 256.

cercurile culturale, bibliotecile sătești. Cultivarea frumoaselor tradiții și obiceiuri românești, valorificarea talentelor potențiale existente în rîndul țărănimii prin organizarea de expoziții, coruri, formații artistice etc. erau o coordonată de bază a activității extrașcolare.

O încoronare a activității extrașcolare a învățătorilor urma să o constituie educația patriotică, învățătorii trebuind „să fie fiecare în colțul său, propagatorii cei mai aprigi ai ideilor naționale, încălzitorii patriotismului și luminătorii poporului asupra gloriei țării lui, în trecut și în prezent, și a încrederii nestrămutate ce trebuie să aibă în viitorul ei”¹⁸.

Acesta era, în linii mari, programul activității extrașcolare. Era un program foarte vast și, deși nu propunea soluții radicale pentru rezolvarea problemei agrare, situa pe Spiru C. Haret în rîndul oamenilor politici burghezi cu vederi largi pentru acea vreme.

Ajuns în anul 1901 pentru a doua oară ministru al instrucțiunii, Spiru C. Haret și-a consacrat cea mai mare parte a eforturilor sale extinderii și organizării practice a activității extrașcolare a învățătorilor, traducerii în viață a programului expus în revista „Convorbiri didactice”. Unul dintre cei mai buni cunoscători ai operei lui Spiru C. Haret, Gh. Adamescu, scria că de fapt în anul 1901 începe acea perioadă de activitate „care este cel mai însemnat titlu de glorie al lui Haret și este un moment de mare importanță în istoria învățămîntului nostru, în istoria culturii și — ar trebui să zic: și în istoria noastră politică”¹⁹.

Una dintre primele acțiuni ale noului ministru a fost tipărirea într-o broșură separată a studiului publicat în „Convorbiri didactice”, pe care l-a distribuit gratuit tuturor membrilor corpului didactic primar cu rugămintea de a-l studia și a vedea „întrucît puteți răspunde la dorințele exprimate prin el”²⁰. Luînd asupra sa sarcina de coordonator al activității extrașcolare, Spiru C. Haret a inițiat o serie de măsuri în acest sens: la 21 februarie 1902 a dat decizia privind organizarea cercurilor culturale²¹, la 31 august 1902, printr-o circulară, cerea prefectilor să asigure traducerea în practică a articolului 34 din Legea învățămîntului primar privind întemeierea de cursuri pentru adulți²².

Pentru creșterea numerică a băncilor populare și pentru o temeinică organizare a celor existente, Spiru C. Haret a numit pe învățătorul Gh. Dumitrescu-Bumbești (întemeietorul primei bănci populare) în funcția de inspector al Băncilor populare²³; cînd acestea au fost reorganizate de guvernul

¹⁸ Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului, în „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7 — 8 din aug. — sept., p. 265.

¹⁹ Gh. Adamescu, *Biografia lui Spiru C. Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. XL.

²⁰ Spiru C. Haret, *Societatea corpului didactic primar și Liga învățămîntului*, București, 1902, p. 3.

²¹ Decizia nr. 10825 din 21 febr. 1902, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, Edit. Cartea românească, f. a., p. 138 — 141.

²² Circulara nr. 43226 din 31 aug. 1902, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 164 — 165.

²³ Spiru C. Haret, *Raport adresat M.S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, București, 1903, p. 143.

liberal, dîndu-li-se o conducere nouă, l-a desemnat pe învățătorul Dimitrie Brezeanu ca membru în Consiliul de administrație al Băncilor populare²⁴. În noiembrie 1904 a numit trei învățători ambulanți cu însărcinarea „de a lucra pentru propagarea printre săteni a ideii tovărășiilor satești, cu scop economic”²⁵.

În întreaga țară, la îndemnul ministrului instrucțiunii, învățătorii lucrau cu spor, își puneau în valoare capacitățile organizatorice, își realizau în practică ideile generoase de care erau animați, își consacrau timpul liber activității de îmbunătățire a situației culturale și economice a țărănimii, pregătind terenul emancipării ei politice.

La sate se crease o stare de emulație, de dezmoțire a spiritelor, și Spiru C. Haret se mîndrea cu aceasta.

După părăsirea postului de ministru al instrucțiunii, Haret n-a renunțat la rolul său de principal animator al activității extrașcolare. În mai 1905 a luat inițiativa întemeierii „Revistei generale a învățămîntului”, al cărei scop principal era apărarea activităților inițiate de el și încurajarea și îndrumarea muncii extrașcolare. Cu toate opreliștile puse în cale de guvernul conservator, activitatea extrașcolară a continuat, iar Spiru C. Haret — sprijinitorul ei — era acuzat de conservatori că, prin menținerea unei strînse legături cu învățătorii și prin indicațiile ce continua să le dea foștilor săi subalterni, încearcă să guverneze din opoziție.

În același timp, obsedat de ideea necesității „rezolvării” grabnice a problemei agrare, care continua să se agraveze, îndreptîndu-se spre un fâgaș pe care el dorea să-l evite, Spiru C. Haret a publicat în anul 1905 un amplu studiu, intitulat semnificativ *Chestia țărănească*. Făcînd o analiză amplă asupra situației din agricultura României, prezentînd în mod veridic tragicul tablou al situației țărănimii, Spiru C. Haret propunea o serie de soluții care să atenueze măcar în parte exploatarea: sprijinirea țăranilor în cumpărarea de pămînt prin intermediul unei bănci țărănești, arendarea pămîntului direct la țărani și înlăturarea intermediarilor parazitari, limitarea diviziunii pămîntului prin fixarea lotului minim de 2 hectare, o nouă lege a tocmelilor agricole care să limiteze abuzurile, o justiție echitabilă, reorganizarea sistemului de impozite, ocrotirea asociațiilor țărănești, sprijinirea activității cercurilor culturale, a școlilor de adulți etc. Asemenea măsuri aveau, după părerea lui Spiru C. Haret, un caracter minimal, prin care „s-ar putea străvili, măcar în parte, exploatarea cea grozavă ale cărei victime sînt țăranii”²⁶, s-ar face ca problema agrară „să piardă caracterul ei de gravitate, și ar lăsa conducătorilor timpul și libertatea de spirit de a se gîndi în liniște, și de a lua și alte măsuri”²⁷.

Prevestind parcă marile răscoale din 1907, Spiru C. Haret avertiza pe moșieri: „Ar trebui iarăși ca proprietarii să nu piardă din vedere că modestul

²⁴ *Raport la Rege nr. 15598 din 24 martie 1903*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 188.

²⁵ *Ordin nr. 21037 din 30 noiembrie 1904*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 508.

²⁶ Spiru C. Haret, *chestia țărănească*, București, 1905, p. 53.

²⁷ *Ibidem*, p. 79.

sacrificiu ce propun să facă ei din multul ce câștigă astăzi este pentru a evita pierderi mai mari ce ar putea avea în viitor. *Oricine are dreptul să trăiască, și când unei clase întregi de oameni i se taie toate mijloacele de existență, ei ajung la disperare și nu mai știu să aleagă între ceea ce legea permite sau nu permite* " ²⁸ (subl. ns.).

Apelul său la proprietari arată din plin concepția sa dominată de ideea păcii sociale. De altfel, el însuși declară în ianuarie 1908: „Idea fundamentală a broșurii din 1905 este că chestiunea țărănească se poate rezolva printr-o înțelegere între proprietari și țărani” ²⁹. Dar semnalul de alarmă dat de Spiru C. Haret n-a fost ascultat de cercurile guvernante, deși în februarie 1907 acesta editează din nou broșura sa.

În februarie 1907, nemaiputînd suporta jugul exploatării, țărănimea se ridică la luptă. La 6 martie 1907, atunci cînd flăcările răscoalei cuprind nordul Moldovei, Spiru C. Haret publică articolul *În chestia țărănească*, difuzat imediat și în broșuri separate, în care scria: „Sînt ani de zile de cînd se spune și se repetă că chestia țărănească e o chestie de piine zilnică pentru cinci din șase părți din populația țării. Se spune mereu că suprimarea treptată a tuturor mijloacelor de existență pentru țărănime nu poate să ducă decît la o catastrofă, pentru că alternativa de a omorî prin foame o populație întreagă este tot așa de grozavă ca și aceea de a o omorî prin gloanțe” ³⁰. În continuare, Spiru C. Haret ataca cu violență guvernul conservator, care n-a întreprins nimic pentru ușurarea situației țărănimii. Difuzată în timpul răscoalei, broșura va fi considerată drept document incendiar, iar Spiru C. Haret va fi acuzat de la tribuna Senatului, de C. Dissescu, ca „anarhist” ³¹. La 12 martie 1907, nemaiputînd face față marii răscoală țărănești ce se declanșase, Partidul Conservator cedează liberalilor cîrma guvernului, dîndu-și asentimentul la înăbușirea în sînge a răscoalei. În acest guvern, Spiru C. Haret ocupă, pentru a treia oară, postul de ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor. La 14 martie 1907 el adresează învățătorilor și preoților un apel prin care le cerea „a împăca pe frați și de a aduce pacea și liniștea printre oameni” ³². Este semnificativ faptul că Spiru C. Haret lansează un manifest separat de cel al guvernului (pe care îl semnase) și nu proferează nici un fel de amenințări la adresa răsculaților.

În timpul și după răscoala țărănească din 1907, toți dușmanii activității extrașcolare — de la cămătari, arendași, circiumari și pînă la lideri ai Partidului Conservator — au găsit un prilej de a-l ataca pe Spiru C. Haret, pe care-l desemnaseră ca „omul răscoalei”. Era epoca în care „ziarele conservatoare își fac din el principala țintă și nici liberalii nu-l apără prea hotărât

²⁸ Spiru C. Haret, *chestia țărănească*, p. 53.

²⁹ „Dezbaterile Senatului”, nr. 26, ședința din 24 ianuarie 1908, p. 322.

³⁰ Spiru C. Haret, *În chestia țărănească*, București, 1907, p. 5.

³¹ „Dezbaterile Senatului” nr. 48, ședința din 23 ianuarie 1908, p. 746.

³² *Circulara din 14 martie 1907, în Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, Edit. Cartea românească, București, p. 3.

rît" ³³, așa cum remarca profesorul Stanciu Stoian într-un amplu studiu consacrat activității lui Spiru C. Haret în legătură cu răscoala din 1907.

Astfel, prim-procurorul județului Dolj declara că „învățătorii și preoții sînt pricina de s-au revoltat sătenii, că toată pricina de s-a aprins țara de la un capăt la altul nu sînt decît cercurile culturale, că ele sînt focarul de infecție“ ³⁴. Ziarul conservator „Epoca“ îl ataca cu violență pe Spiru C. Haret, care „și-a cucerit un loc de onoare pe marele povîrniș al mișcării prăpăstioase, în care eram să fim înghițiți“ ³⁵. În parlament, Spiru C. Haret a fost interpelat de doi fruntași remarcabili ai Partidului Conservator: T. Maiorescu și C. Dissescu. În ședința Senatului din 23 ianuarie 1908, C. Dissescu i se adresa lui Spiru C. Haret cu cuvintele: „ați exercitat o acțiune morală indirectă, *dar decisivă*, asupra celor întîmplate în februarie și martie“ ³⁶ (subl. ns.) Acuzațiile erau, desigur, exagerate, dar nu total lipsite de temei. Cei vizați direct în interesele lor materiale au trecut, adesea, la fapte. Astfel, în satul Gostavăț din județul Romanați, învățătorii Alexandru și Elena Petrescu au fost bătuți „în mijlocul satului de către doi indivizi, Ilie D. Goanță și Gh. Smărăndescu, unul circiumar și altul cămătar de profesie“ ³⁷, deoarece înființaseră în satul respectiv o bancă populară. O situație identică a avut și învățătorul Mușică din comuna Isbicieni, deoarece înființase o coperativă pentru vînzarea „obiectelor de consumație“ ³⁸.

Într-o atmosferă deosebit de încărcată, atunci cînd represiunile împotriva învățătorilor continuau încă și cînd atacurile împotriva sa îmbrăcau forme violente, Spiru C. Haret — în calitate de ministru al instrucțiunii — a dispus, la 24 iulie 1907, reluarea activității extrașcolare. Nu este lipsit de semnificație faptul că în această vreme de prigoană antițărănească, Spiru C. Haret elogia, prin circulara din 24 iulie 1907, calitățile țaranului român și activitatea extrașcolară a învățătorilor. El aprecia că cel mai de seamă rezultat al activității extrașcolare a fost „dovada ce s-a făcut pentru toți, chiar pentru cei mai sceptici, de cită energie, cită înțelegere a lucrurilor, cită spirit de asociație și cită încredere în cei cari le vor binele, are țărănimea noastră“ ³⁹. Îndemnînd pe învățători să nu se lase înfrinți de prigonirile ce s-au dezlănțuit împotriva lor, Spiru C. Haret scria: „Să reluăm dar cu puteri înnoite munca noastră cea bună pentru luminarea poporului și pentru ajutarea lui în lupta pentru existență. Să facem să intre, de s-ar putea, toți țaranii în băncile populare, să dezvoltăm cu înțelepciune tovarășiile satești, să stîrpim pe samsarii și pe cămătarii de prin sate...“ ⁴⁰.

³³ Stanciu Stoian, *Spiru C. Haret și politica sa școlară și socială în legătură cu răscoalele țărănești din 1907*, în *Învățătorii și răscoala din 1907*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1958, p. 174.

³⁴ Arhiva inst. centr., colecția „Spiru C. Haret“, dos. 12/1906—1912, f. 62.

³⁵ „Epoca“, XIII (1907), nr. 79, din 5 aprilie.

³⁶ „Dezbaterile Senatului“, nr. 48, ședința din 23 ian. 1908, p. 747.

³⁷ Biblioteca Academiei, fond. manuscrise, Arhiva Spiru C. Haret, dos. 21, f. 55.

³⁸ Ibidem, f. 59—60.

³⁹ *Circulara din 24 iulie 1907*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, p. 16.

⁴⁰ Ibidem, p. 18.

După îndelungi cercetări, Spiru C. Haret a înaintat regelui, la 13 august 1907, un raport asupra activității învățătorilor și preoților în timpul răscoalei din 1907. Luînd apărarea învățătorilor, el scria că acuzațiile au la bază „graba unora de a arunca răspunderea asupra altora pentru a scăpa ei înșiși de răspundere”⁴¹ și că ele sînt acceptate de cei care, „nedeprinși sau neputincioși de a pătrunde cauzele adevărate, adînci și depărtate ale evenimentelor, se mulțămesc cu explicații superficiale”⁴². Raportul încerca să demonstreze că învățătorii și preoții n-au instigat și n-au participat la răscoală, ci, din contră, au contribuit la potolirea lor, propunînd chiar decorarea a 131 dintre cei care s-au „remarcat” în acest sens.

O astfel de concluzie venea însă în flagrantă contradicție cu realitatea, deoarece documentele atestă, fără putință de tăgadă, că în timpul răscoalei învățătorii — în covârșitoarea lor majoritate — s-au aflat alături de țărănime, au propagat ideea răscoalei, au informat pe țărani asupra desfășurării evenimentelor, au încercat o organizare pe plan local a luptelor, au participat nemijlocit la acțiunile revoluționare⁴³. Apărut în vremea cînd prigoana împotriva învățătorilor și a sa personal era în plină desfășurare, raportul lui Spiru C. Haret are un vădit caracter de autoapărare — a sa și a colaboratorilor săi — și de justificare și sprijinire a activității extrașcolare.

După mai multe luni de tăcere — timp în care și-a pregătit temeinic răspunsurile —, Spiru C. Haret a trecut la contraofensivă împotriva adversarilor săi politici. Răspunzînd în parlament acuzațiilor ce i-au fost aduse, Spiru C. Haret a făcut o expunere asupra activității extrașcolare și a mobilurilor ei, a precizat că aceasta nu urmărea provocarea răscoalei, ci prevenirea ei. În acest sens, el spunea: „sînt ani de zile de cînd trăiesc sub obsesiunea pericolului pe care-l vedeam apropiindu-se; și nu voi putea niciodată exprima sentimentul de groază și de desnădejde ce aveam, cînd vedeam că nu am puterea de a conjura primejdia”⁴⁴. Subliniînd că el a stăruit mereu pentru adoptarea unor măsuri care să ușureze soarta țăranilor, dar că insistențele sale nu au fost ascultate, Spiru C. Haret, arătînd din nou gravitatea problemei țărănești și necesitatea rezolvării ei, declara: „Dacă nu se va face ceva ca să se rezolve chestiunea cu bine și pace pentru toată lumea, pericolul nu va dispărea și va reveni din nou, sub altă formă”⁴⁵.

Dornic de a-și aduce contribuția la impunerea unor măsuri care să ducă la emanciparea economică și politică a țărănimii, la ridicarea nivelului ei cultural, Spiru C. Haret a întreprins noi pași pe drumul trasat încă din anul 1900. Un prim prilej l-a constituit Congresul învățătorilor, care s-a ținut în august 1911 la Tîrgoviște. Aici s-a discutat și s-a votat o moțiune cerînd dreptul învățătorilor de a face politică, de a fi aleși în comisiile comunale și

⁴¹ Arhiva inst. centr., fond. Ministerul Instrucțiunii, dos. 824/1907, f. 3.

⁴² Ibidem.

⁴³ În legătură cu activitatea învățătorilor în timpul răscoalei, vezi și culegerea de studii *Învățătorii și răscoala din 1907*, București, 1958.

⁴⁴ „Dezbaterile Senatului”, nr. 26 ședința din 24 ianuarie 1908, p. 322.

⁴⁵ Ibidem.

în parlament fără a fi nevoiți să demisioneze din învățământ. Apreciindu-se că învățătorilor le revenea un rol principal în lupta pentru îmbunătățirea situației țărănimii, la congres s-a discutat și problema întemeierii de către aceștia a unui partid. Părerile erau împărțite: unii susțineau necesitatea unui partid al învățătorilor, iar alții a unui partid țărănesc în care, evident, învățătorii să aibă rolul conducător. Intervenind în această dispută, Spiru C. Haret publică în „Revista generală a învățământului” un amplu articol, intitulat *Învățătorii și politica*, studiu definitoriu pentru concepția sa social-politică. Arătând că în istoria omenirii se cunosc două forme fundamentale de guvernare, democratică și dictatorială, Spiru C. Haret se situa cu fermitate pe linia Declarației drepturilor omului și cetățeanului. După convingerea sa, „o națiune este un organism viu și inteligent, în care fiecare particică, fiecare individ contribuie, în marginile sferei sale de acțiune, în mod conștient, pentru a întreține viața socială și a o ajuta la dezvoltarea ei. În sistemul acesta — continua Spiru C. Haret — se cere ca puterea de acțiune conștientă a tuturor indivizilor care constituie societatea să fie cât mai mare posibil”⁴⁶. O societate puternică nu se poate sprijini doar pe un număr restrâns de indivizi, ci pe totalitatea cetățenilor săi. Aceasta era, cum bine sesiza Spiru C. Haret, cu atât mai necesar pentru societatea românească, în fața căreia stătea sarcina desăvârșirii unității național-politice.

Adept al democrației burgheze, Spiru C. Haret nu se putea împăca cu faptul că țărănimea — covârșitoarea majoritate a poporului român — era ținută departe de viața politică. El recunoștea deschis: „Punctul de plecare al cercetării mele este faptul că astăzi nu mai este nici un om cu dreptă judecată care să nu înțeleagă că nu mai este cu puțință ca țărănimea să fie ținută în afară de mișcarea intelectuală economică și politică a țării”⁴⁷. Tocmai în scopul atragerii țărănimii la treburile generale ale țării, recunoaște Spiru C. Haret, a încurajat și susținut activitatea extrașcolară a învățătorilor. Astfel, Spiru C. Haret făcea, pentru prima dată, după cum bine sesiza C. Rădulescu-Motru, „o legătură directă între activitatea extrașcolară și politică”⁴⁸. Înțelegând că dezvoltarea pe mai departe a societății românești impunea participarea țărănimii la viața politică, Spiru C. Haret scria: „Ne aflăm în ajunul unei mari reforme sociale, care va chema la viața publică păturile inferioare ale societății românești, și în special pe țărani, care astăzi mai că nu participă la dînsa”⁴⁹. De aceea el considera necesară o vastă activitate pentru realizarea acestei mari reforme sociale, cerea ca „toate silințele oamenilor cuminți” „să fie îndreptate în sensul de a pregăti această numeroasă clasă pentru exercițiul drepturilor sale viitoare”⁵⁰.

⁴⁶ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățământului”, VII (1911), nr. 4 din noiembrie, p. 190.

⁴⁷ *Ibidem*, VIII (1912), nr. 1—2 din iunie-iulie, p. 1.

⁴⁸ C. Rădulescu-Motru, *Învățătorii și politica*, în „Noua revistă română”, XI (1911), nr. 4 din 20 noiembrie, p. 50.

⁴⁹ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățământului”, VII (1911), nr. 4 din noiembrie, p. 199.

⁵⁰ *Ibidem*.

Pentru obținerea drepturilor sale, țărănimea avea nevoie de o organizație proprie. Declarînd că propunerea de a se întemeia un partid al învățătorilor „nu are nici un sens”⁵¹, Spiru C. Haret a îmbrățișat ideea creării unui partid țărănesc, deoarece „orice grupă de interese mari naționale are dreptul să fie reprezentată prin un partid, și — se întreba el — care altă masă de interese este mai considerabilă decît a clasei celei mai numeroase din societatea noastră?”⁵²

Acceptînd ideea necesității unui partid țărănesc, Haret considera însă că condițiile întemeierii lui nu erau încă coapte, că acesta avea nevoie de o etapă pregătitoare, în care să se cristalizeze un program, să se elaboreze metodele și soluțiile practice de realizare, să se formeze cadre temeinic pregătite. El sublinia că trebuia „să se formeze o pătură de oameni care să cunoască bine chestiile sociale, în special pe cea țărănească”⁵³, care să desfășoare o vastă activitate de trezire a conștiinței politice a țărănimii. În sfîrșit, Spiru C. Haret socotea că, pentru existența unui temeinic partid țărănesc, era necesar „ca starea materială a țărănimii să fie cît mai mult și cît mai repede îmbunătățită, căci altminteri ea va fi veșnic lipsită de independența necesară celui care vrea să aibă parte la viața publică”⁵⁴.

Dorind să contribuie la grăbirea zilei în care un partid țărănesc să se poată întemeia, Spiru C. Haret a luat inițiativa creării unei organizații care să pregătească țărănimea pentru momentul cînd i s-ar acorda depline drepturi politice. Astfel a luat ființă în iunie 1912 Liga Deșteptarea, organizație care — în concepția lui Spiru C. Haret — trebuia să preceadă și să pregătească terenul apariției partidului țărănesc.

În articolul-program publicat în organul de presă al noii organizații, Spiru C. Haret scria că Liga Deșteptarea este „pornită din dorința curată de a răspunde unei mari trebuințe obștești, anume ajutorarea muncitorimii să se ridice la bună stare și trezirea sufletească cerută de vremea în care trăim”⁵⁵. Sarcina fundamentală a membrilor ligii era „să lumineze pe viitorii cetățeni asupra drepturilor și datoriilor de mîine”, să asigure „pregătirea cuvenită a viitorilor alegători”⁵⁶. Statutele ligii, publicate la 10 iunie 1912, precizau astfel că noua organizație va milita pentru „propășirea intelectuală, morală și economică a sătenilor și a muncitorilor de la orașe, educația lor cetățenească”, „apărarea tuturor aezămintelor pentru educația populară care există astăzi... și înmulțirea lor”⁵⁷.

În concepția lui Spiru C. Haret, Liga Deșteptarea trebuia să fie o organizație care să existe deasupra partidelor politice, în care să intre cetățeni

⁵¹ Spiru C. Haret, *Învățătorii și politica*, în „Revista generală a învățămîntului,” VII (1911), nr. 5 din decembrie, p. 256.

⁵² *Ibidem*, p. 260.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ce voim și cum voim să lucrăm*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Statutele Ligii Deșteptarea*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

indiferent de culoare politică. În discursul rostit cu prilejul întemeierii Ligii Deșteptarea, Spiru C. Haret spunea: „activitatea noastră nu este din acelea care să urmărească folosul politic al unui anumit partid. Sperăm și dorim ca ea să se înalțe acolo unde toate partidele să o recunoască ca folositoare și patriotică”⁵⁸. O asemenea idee era cuprinsă și în articolul-program al noii organizații, care făcea apel la toți „oamenii luminați”⁵⁹, indiferent de apartenența politică, să lucreze în cadrul Ligii Deșteptarea.

Dar conservatorii au combătut de la bun început noua organizație întemeiată de Spiru C. Haret⁶⁰. Guvernul conservator a desfășurat o acțiune susținută împotriva Ligii Deșteptarea și a căutat prin presiuni să împiedice pe învățători de a se înscrie în noua organizație. Astfel, dintr-o scrisoare adresată de Dem. C. Bungețeanu lui Spiru C. Haret la 12 septembrie 1912 din T.-Severin, aflăm că, în fața amenințărilor guvernului conservator, „învățătorii, primind apelul meu (de aderare la Liga Deșteptarea — *n.n.*), s-au temut, după cum mi-au spus o mare parte din ei, a se înscrie (...). Sînt învățători care mi-au declarat că, dacă nu li s-ar publica numele, ei ar lua parte cu mare plăcere (la activitatea Ligii Deșteptarea — *n.n.*) căci, față cu starea actuală, se tem de persecuții”⁶¹.

Crearea Ligii Deșteptarea reprezintă cel mai însemnat pas făcut de Spiru C. Haret în încercarea de organizare politică a țărănimii, ea constituind în același timp ultima expresie a activității sale social-politice. Moartea fulgerătoare și prematură, care l-a secerat în decembrie 1912, găsea pe Spiru C. Haret în plină și rodnică activitate și, îndrăznim a spune, la începutul unei noi faze în evoluția concepțiilor și activității sale social-politice — aceea de organizator politic al țărănimii.

Spiru C. Haret lăsa în urma sa o operă vastă, nu lipsită de contradicții și părți negative, dar în esența sa pozitivă, cu un conținut liberal-democratic.

Deși a acordat problemei agrare, în general, și celei țărănești, în special, o atenție deosebită și s-a străduit să-și aducă contribuția la rezolvarea acesteia, Spiru C. Haret n-a pătruns în esența ei și n-a preconizat soluții radicale (cu conținut burghezo-democratic) care să vizeze o nouă repartitie a pămîntului prin exproprierea moșierilor și împrumietărirea țăranilor. „Țăranii cer mereu pămînt”⁶², scria el în studiul intitulat *Chestia țărănească*, și, recunoștea Haret, o soluție pare a fi o reformă agrară în vederea împrumietării țărănimii. Dar Spiru C. Haret ține să respingă din capul locului o asemenea eventualitate: „această soluționare ar întări în spiritul țăranilor convingerea, deja născută la 1864, că de cîte ori nu vor avea ei pămînt deajuns, moșiile pro-

⁵⁸ „Liga Deșteptarea”, 1 (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁵⁹ *Ce voim și cum voim să lucrăm*, în „Liga Deșteptarea”, 1 (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁶⁰ Din Comitetul central al Ligii Deșteptarea, ales în adunarea generală din 10 iunie 1912, făceau parte: Spiru C. Haret, președinte, V. G. Morțun și dr. I. Cantacuzino, vicepreședinți, iar ca membri: Gh. Adamescu, C. Banu, P. Girboviceanu, dr. N. Lupu, I. Nădejde, N. Popovici-Lupa, N.N. Săveanu etc.

⁶¹ Biblioteca Academiei, fond. manuscrise, Arhiva Spiru C. Haret, dosar 28, f. 1.

⁶² Spiru C. Haret, *Chestia țărănească*, p. 7.

prietarilor trebuie să le îndeplinească trebuințele”⁶³. Șapte ani mai târziu, în 1912, el scria o suită de articole în care aborda problema împroprietăririi țăranilor. Într-un astfel de articol, după ce spunea din nou că „nicăieri în țara asta nu mi s-a întâmplat să nu aud pe oameni plângându-se că n-au pământ și că de aceea nu au cu ce trăi”⁶⁴, lua apărarea marilor proprietari — în rîndul cărora se prenumăra — scriind: „Oamenii aceștia nu se gîndesc că după cum e stăpîn pe bătătura lui cel din urmă sătean, tot așa e și proprietarul pe moșia sa (...) Doar de aceea avem legi și judecători în țara asta, pentru ca oricine să poată să-și păzească în liniște avutul său, și cel mare ca și cel mic, cel bogat ca și cel sărac”⁶⁵. El preconiza ca principală soluție de rezolvare a problemei pămîntului luarea acestuia în arendă de la proprietari de către țăranii întruniți în obști de arendare, înlăturînd astfel pe intermediarii parazitari.

După convingerea sa, arendășia ar fi „o școală” pentru țărani, care, după ce o vor promova, puteau deveni proprietari.

Nepătrunzînd problema agrară în esența ei, Spiru C. Haret n-a înțeles nici adevăratele cauze ale răscoalei țăărănești din 1907. El aprecia că țăranii s-au răscolat datorită ignoranței lor, a insuficienței preocupări a păturii culte pentru ridicarea lor morală, a neînțelegerii de către guverne a necesității unor măsuri care să limiteze abuzurile și exploatarea.

Spiru C. Haret — avînd o viziune idealistă asupra vieții sociale — considera statul ca un instrument de înfrățire socială situat deasupra claselor și care lucrează pentru binele tuturor. Neputînd nega nedreptățile făcute țăranimii, Spiru C. Haret arunca vina nu asupra statului — principalul instrument de exploatare —, ci asupra funcționarilor incapabili: „S-au făcut, și se fac mereu, legi excelente în care se găsesc tezaure de solitudine și de intenții bune pentru clasele muncitoare; dar punerea lor în practică este încredințată în cele din urmă unor oameni incapabili de a le înțelege, și mai cu seamă incapabili de a convinge pe cei interesați de utilitatea acestor legi(...). De aceea, mulțimea cea mare rămîne nepătrunsă de încercările ce se fac împrejurul ei, și legile ce se votează pentru dînsa se scurg fără să lase urme, ca picăturile de ploaie pe o stîncă”⁶⁶.

Spiru C. Haret milita pentru o iluzorie armonie între exploatați și exploataitori, între țărani și moșieri. În discursul rostit cu prilejul întemeierii Ligii Deșteptarea, el spune: „Noi ne luăm o îndatorire frumoasă, aceea de a lucra pentru înfrățirea claselor sociale. Noi nu pornim război contra nimănui. Ceea ce voim noi să facem este o faptă patriotică în cel mai înalt grad, o faptă de înfrățire creștinească și de bună înțelegere”⁶⁷. Făcînd un bilanț al activității sale sociale, Spiru C. Haret declara cu același prilej: „Munca mea

⁶³ Spiru C. Haret, *Chestia țărănească*, p. 9–10.

⁶⁴ *Idem*, *Obștiile satești de arendare*, în „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 3 din 21 octombrie.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7–8 din august–septembrie, p. 236.

⁶⁷ „Liga Deșteptarea”, I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

a avut totdeauna de obiect de a determina o apropiere temeinică, o înfrățire între clasele sociale”⁶⁸. Asemenea declarații arată din plin caracterul utopist al multora dintre ideile sale fundamentale.

Spiru C. Haret a fost un adept al progresului social, dar un adversar al revoluției și un susținător al ordinii sociale existente. El dorea să-și realizeze ideile în cadrul orînduirii burghezo-moșierești, al cărei apărător era. Față de acuzațiile că prin întemeierea Ligii Deșteptarea urmărea scopuri revoluționare, Spiru C. Haret ținea să precizeze adeptilor săi: „nu aveți a vă teme că veți fi complici ai unui răzvrătit contra ordinii sociale stabilite”⁶⁹. Și continua: „Am fost acuzat că umblu să răstorn ordinea socială, urcînd sus pe cei de jos și scoborînd jos pe cei de sus. Trebuie să recunosc că învinuirea aceasta este pe jumătate îndreptățită, este adevărat că pe cei de jos m-am străduit să-i înalț sus, dar nu mi-a trecut prin minte că pe cei de sus să-i cobor”⁷⁰.

Pentru el, revoluția reprezenta un cataclism social, care trebuia evitat. Deși a trăit în epoca în care proletariatul din România era în plină afirmare, Spiru C. Haret nu i-a înțeles și nu i-a acceptat rolul de principală forță motrice a dezvoltării sociale. Răspunzînd unor acuzații că ar fi socialist, Spiru C. Haret a declarat că nici nu știe cum trebuie să fie cineva ca să fie socialist și că în întreaga viață „n-am citit o carte de socialism”⁷¹. Indiferența declarată față de mișcarea socialistă nu l-a împiedicat însă ca, atunci cînd a aflat că într-un liceu s-au descoperit manifeste revoluționare, să ordone imediat directorului „o anchetă severă”⁷² și luarea unor aspre măsuri.

Deși se situa în aripa de stînga a Partidului Liberal, Spiru C. Haret nu se ridica, în propunerea unor soluții practice, de democratizare a vieții sociale și politice, la nivelul lui C. Stere sau a dr. N. Lupu, care-l depășeau prin curajul de a cere realizarea unor reforme mai largi, în primul rînd o nouă reformă agrară prin exproprierea forțată a marilor proprietari și împărțirea pămîntului la țărani.

Dar, dincolo de limitele și contradicțiile gîndirii și activității sale social-politice, Spiru C. Haret rămîne o personalitate remarcabilă, care a aruncat semințe roditoare pe ogorul democrației românești.

Înzestrat cu o mare putere de muncă, Spiru C. Haret nu se mulțumea cu informații indirecte: „Doritor să cunoască prin sine lucrurile și oamenii, el a călătorit prin țară, nu numai prin orașe, dar prin multe sate, vizitînd școlile, încurajînd pe cei harnici, îndemnînd la muncă pe toți”⁷³. A participat la numeroase serbări școlare din sate, a făcut repetate inspecții, a păstrat o legătură permanentă cu învățătorii față de care avea o înaltă considerație. Cores-

⁶⁸ „Liga Deșteptarea”. I (1912), nr. 1 din 7 octombrie.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ „Dezbaterile Senatului”, nr. 26, ședința din 24 ianuarie 1908, p. 320.

⁷² *Scrisoare către Marin Dumitrescu din 17 martie 1907*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 210.

⁷³ Gh. Adamescu, *Bibliografia lui Spiru C. Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. XXXI.

pondența lui Spiru C. Haret cu numeroși învățători și preoți este deosebit de bogată, cea mai vastă purtată de un ministru burghez cu subalternii săi. Învățătorii, preoții și țăranii păstrau scrisorile semnate de Spiru C. Haret la icoană, iar numele lui era rostit cu venerație.

Strinsa legătură cu învățătorii și preoții i-a prilejuit nu numai o largă informare asupra problemelor învățămîntului și ale satului românesc, dar și cunoașterea inițiativelor ce se iveau și — în măsura în care le considera pozitive — sprijinirea lor. Astfel, atunci cînd a aflat că învățătorii din cercul cultural „Rîul Doamnei” din județul Muscel au luat inițiativa creării unor jurii de împăciuire, cu scopul de a aplană prin bună învoială neînțelegerile ce s-ar ivi între săteni, Spiru C. Haret trimitea acestora în martie 1902 mulțumirile Ministerului Instrucțiunii și cuvinte de încurajare ⁷⁴. Luînd cunoștință de inițiativa învățătorului St. Morărescu din Paraipan-Arsache (județul Galați), de a crea o asociație țărănească de vînzare în comun a produselor, Spiru C. Haret elogia pe întemeietor și recomanda învățătorilor noua formă a activității extrașcolare „pentru a se introduce peste tot” ⁷⁵.

Un colaborator al său, Spiridon Popescu, scria în anul 1911: „Domnul Haret are convingerea că în păturile adînci ale poporului nostru, din cauza vitregiei vremurilor, trăiește încă o rezervă de puteri nepusă în valoare; că nația noastră ar putea fi mai fericită; că în poporul nostru se găsesc în orice moment destule suflete curate, care așteaptă doar un semn de siguranță pentru ca să se arunce în lupta pentru binele și fericirea obștească” ⁷⁶. Deplin încrezător în capacitățile poporului, ale țăranului român, Spiru C. Haret s-a ridicat cu energie împotriva acelor care încercau să acrediteze ideea nereceptivității acestuia la progres și bunăstare. El scria încă în anul 1900: „În fapt, țăranii noștri sînt departe de a fi mai îndărătnici sau mai puțin inteligenți decît cei de prin alte țări; din contră, prea puține sînt țările unde deșteptăciunea naturală să fie într-o așa de mare măsură de partea clasei țărănești” ⁷⁷.

Spirit iluminist, Spiru C. Haret avea o concepție mecanicistă asupra vieții sociale. Lucrarea sa *Mécanique sociale*, apărută în anul 1910, reprezintă o încercare de a aplica legile mecanicii la dezvoltarea socială ⁷⁸. Unele idei cuprinse în această lucrare au însă o importanță deosebită și analiza lor aruncă o lumină mai clară asupra concepției social-politice a lui Spiru C. Haret. Scriind despre necesitatea menținerii unui echilibru social rezonabil, pentru a se evita „cataclisme sociale”, declara că există în istorie momente cînd „trebuie să se facă sacrificii dintr-o parte pentru a salva interesele cele mai importante ale celeilalte” ⁷⁹. Pe această linie a analizei teoretice și deductive

⁷⁴ Ordin nr. 15520 din martie 1902, în *Operele lui Spiru C. Haret* vol. II, p. 142.

⁷⁵ Circulara nr. 44933 din septembrie 1904, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 502.

⁷⁶ I. Spiridon Popescu, *Portretul d-lui Haret*, în *Lui Spiru C. Haret*, București, 1911, p. 53.

⁷⁷ „Convorbiri didactice”, VI (1900), nr. 7—8 din august—sept., p. 242.

⁷⁸ O analiză a acestei lucrări este făcută de A. Mihailu în articolul *Sociologia lui Spiru Haret*, apărut în „Revista de filozofie” nr. 6 din 1966.

⁷⁹ *Mécanique sociale*, București, 1910, p. 158.

a vieții sociale, Spiru C. Haret ajungea pînă la o afirmație aproape surprinzătoare: „Ar fi același lucru dacă un individ sau un grup de indivizi ar reuși să acapareze toate mijloacele de existență ale unei societăți, ca proprietatea asupra pămîntului, capitalul mobil, întreaga producție de cereale. În asemenea cazuri, puterile publice au datoria de a restabili echilibrul, mergînd chiar pînă la exproprierea forțată. Acăparatorii vor striga, desigur, căci ar fi mai puțin bogați, dar societatea întreagă ar cîștiga în tărie și în bunăstare”⁸⁰. Acceptarea ideii exproprierii forțate, înainte ca partidul din care făcea parte să o fi admis, reprezintă, desigur, un merit special al lui Spiru C. Haret, situîndu-l astfel în rîndul oamenilor politici cu vederile cele mai înaintate. Spiru C. Haret, probabil influențat de ideile lui Proudhon, a ajuns pînă la teoretizarea necesității lichidării proprietății private: „Dacă dreptul de proprietate, de exemplu, devine într-o zi un pericol sau o piedică pentru progresul uman, nu se va ezita un moment pentru a-l aboli”⁸¹.

Asemenea idei, ca și unele din activitățile sale social-politice, depășeau cadrul strîmt al Partidului Liberal, de aceea a venit adesea în contradicție cu fruntașii acestuia. Repetatele demisii înaintate șefului guvernului, scrisorile de protest adresate unor lideri ai Partidului Liberal, spiritul de independență față de partid, ca și o oarecare izolare în care se găsea sînt dovezi ale existenței unor contradicții principiale între el și mulți fruntași ai P.N.L. Într-o scrisoare din iunie 1906 adresată șefului Partidului Liberal, D. A. Sturdza, Spiru C. Haret arăta că după 1864 partidele politice s-au făcut vinovate de numeroase greșeli în problema agrară: „Învinovățirea aceasta o merită toate partidele noastre politice, și nu face nici o excepție nici Partidul Liberal”⁸². El acuza Partidul Liberal pentru că „politica sa țărănească nu a avut un plan bine hotărît și nu a fost urmărită cu curagiu și cu spirit de continuitate. Din această cauză, măsurile luate de dînsul au fost uneori contradictorii, sau au fost părăsite, uneori înainte de a fi aplicate pe deplin, alteori înainte chiar de a se fi făcut măcar un început de execuție”⁸³. În aceeași scrisoare, Spiru C. Haret reproșa lui D. A. Sturdza faptul că activitatea extrașcolară, „deși aprobată de întregul partid, a fost lovită foarte greu prin măsurile luate de ministrul de interne liberal, pentru a asigura aplicarea legii sale comunale”⁸⁴. În februarie 1910, Spiru C. Haret adresa noului șef al Partidului Liberal, Ion I. C. Brătianu, o scrisoare prin care-i arăta că „este o colosală greșală, pe care o face Partidul Liberal, dezinteresîndu-se cu totul de învățători și de preoții rurali”⁸⁵, și declara profund afectat: „Să nu mi se zică

⁸⁰ *Mécanique sociale*, București, 1910, p. 158.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Notă remisă d-lui D. A. Sturdza la 28 iunie 1906*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 13.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁸⁵ *Scrisoare către I.I.C. Brătianu din 24 februarie 1910*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 254.

că partidul mă aprobă, pentru că mă aplaudă cînd vorbesc în Cameră. Nu este vorba de aprobări academice, ci de acțiune”⁸⁶.

Pentru realizarea ideilor sale, Spiru C. Haret, negăsind tot sprijinul necesar în Partidul Liberal, a apelat și la alte forțe exterioare acestui partid. Deși a rămas pînă la sfîrșitul vieții membru al Partidului Liberal și unul din conducătorii acestuia, Spiru C. Haret — împreună cu adepții săi — constituia o grupare distinctă, care, alături de gruparea foștilor „generoși” deveniți liberali și de cea a lui C. Stere, se situa în aripa de stînga a Partidului Liberal, pe care-l împinge spre realizarea unor reforme cu conținut burghezo-democratic. Meritul principal al activității social-politice desfășurate de Spiru C. Haret este de a fi înțeles marele rol social al intelectualilor satelor, de a-i fi încurajat în încercarea lor de emancipare economică, culturală și politică a țărănimii, de a fi dat un cadru organizat și țeluri precise activității extrașcolare. Într-o scrisoare, adresată lui Spiridon Popescu, Haret, referindu-se la această activitate, declara: „Dacă, cînd voi închide ochii, voi vedea că sămînța aceasta nu s-a pierdut, voi putea zice că nu am trăit degeaba”⁸⁷.

Spirit umanist, Spiru C. Haret a înțeles menirea intelectualului în societate: a nu precupeți nici un efort pentru cultivarea poporului. În revista de cultură populară „Albina” el scria: „Luminarea poporului este cea mai înaltă datorie a oamenilor luminați și patrioți. A nu sprijini lupta pentru luminarea poporului, a lucra contra existenței țării, este totuna”⁸⁸.

Lupta pentru emanciparea poporului — în primul rînd a țărănimii — a fost o latură fundamentală a activității lui Spiru C. Haret. În revista sa pentru popor, N. Iorga scria la moartea lui Spiru C. Haret: „A înțeles mai mult decît tovarășii săi din Partidul Liberal, și chiar decît toți cei din partidele vechi, că fără a se ridica țăranul n-are nici o putere și nici o trăinicie țara însăși”⁸⁹. Iar G. Diamandi declara cu același prilej în paginile „Vieții românești”: „Avurăm și noi un om al contractului social”⁹⁰, în timp ce „Revista generală a învățămîntului” scria: „Cu Spiru C. Haret, democrația română a pierdut un stîlp puternic”⁹¹.

Amintirea puternică pe care i-au păstrat-o generații de-a rîndul de învățători, apelul la principiile și practicile sale politice ca expresie a unei democrații sincere, dar mai ales rodul lăsat în urma activității sale, ne îndreptățesc a înscrie pe Spiru C. Haret în rîndul figurilor proeminente de oameni politici români cu vederi burghezo-liberale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, care a adus o contribuție însemnată la emanciparea culturală, economică și politică a țărănimii.

⁸⁶ Scrisoare către I. I. C. Brătianu din 24 februarie 1910, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 254.

⁸⁷ Scrisoare din 29 decembrie 1901 către Spiridon Popescu, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 127.

⁸⁸ „Albina”, XI (1907), nr. 1 din 7 octombrie.

⁸⁹ N. Iorga, *Moartea unui prieten al țărănimii, Spiru C. Haret*, în „Neamul românesc pentru popor”, IV (1913), nr. 1 din 11 ianuarie.

⁹⁰ G. Diamandi, *Un om*, în „Viața românească”, VIII (1913), nr. 1 din ianuarie, p. 48.

⁹¹ „Revista generală a învățămîntului”, VIII (1913), nr. 5–6 din decembrie–ianuarie, p. 247.